

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1983 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1984

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1983

VILNIUS

1984

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1983

VILNIUS

1984

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1983

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1984

63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislavas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDUNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ŽEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0505040000—129 ž-84
M854(08)—84

© LTSR MA Istorijos institutas, 1984

IŠ ATSIMINIMŲ

REVOLIUCINIAI LIETUVOS KARIUOMENĖS PERTVARKYMAI 1940—1941 METAIS

Lietuvių tautos istorijoje 1940—1941 m. žymūs tuo, kad tada Lietuvos Respublikos buržuazinė visuomeninė ir valstybinė santvarka bei buržuazinės valstybės institucijos revoliuciniu būdu buvo pertvarkytos į tarybinę visuomeninę santvarką ir į tarybines valstybines institucijas, kurioms vadovauti ėmė darbininkų klasės atstovai, komunistų partijos nariai. Visi revoliuciniai pertvarkymai vyko taikiai.

1940 m. birželio 15 d. žlugus fašistinei Lietuvos vyriausybei, Lietuvos Komunistų partija, remdamasi pažangių pažiūrų darbo žmonių, inteligentijos bei karininkų atstovais, ėmė laužyti senąjį klasinio išnaudotojų viešpatavimo įrankį — buržuazinės valstybės mašiną ir kurti naują, tarybinį, valstybės aparatą, turėjusį tapti proletariato diktatūros įrankiu, laiduojančiu darbininkų klasės viešpatavimą.

1940 m. birželio 17 d. konstitucine tvarka buvo sudaryta nauja, demokratinė, Lietuvos vyriausybė, pasivadavusi Liaudies vyriausybe. Jai vadovavo Ministrų Tarybos pirmininkas ir einantis Respublikos prezidento pareigas Justas Paleckis. Jai priklausė ištikimi Lietuvos liaudies interesams demokratinė ir antifašistinė pažiūra pažangiosios Inteligentijos atstovai. Tarp jų buvo buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenės vadas divizijos generolas Vincas Vitkauskas, kuris lemtingu lietuvių tautai momentu stėjo į liaudies pusę, palaikė antifašistines revoliucines jėgas ir ėmė vadovauti Lietuvos kariuomenei.

Kiekvienos valstybės kariuomenė vykdo tris valstybines funkcijas: vidaus — garantuoja valdančiosios klasės viešpatavimą valstybėje; išorinę — ginklu sprendžia valstybės politinius uždavinius, gina savo šalį nuo priešo; auklėjamąją — skiepija kariams viešpataujančios klasės ideologiją, psichologiškai ir morališkai rengia juos ginti savo valstybę, auklėja būti paklusnius valstybės vadovybei.

Buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenė taip pat turėjo tas tris funkcijas, bet vykdyti jas buvo parengta nevienodai. Vidaus funkcijai ji buvo parengta ir aktyviai ją vykdė. Tai rodo fašistinis perversmas. 1926 m. reakcingųjų karininkų dalis įvykdė fašistinį perversmą ir padėjo įvesti fašistinę A. Smetonos diktatūrą, griežčiausiomis priemonėmis palaikiusią ir gynusią buržuazijos valdžią. Įvesta karo padėtis ir juridiskai

neribota karo komendantų valdžia apskrityse palaikė fašistinę diktatūrą ir buržuazijos viešpatavimą Lietuvoje. Tik 1940 m. birželio 15 d. A. Smetonai, krašto apsaugos ministrui K. Musteikiui ir kitiems fašistinės vyriausybės vadovams pabėgus į užsienį, buržuazijos valdžią liaudis nuvertė. Juridiškai Lietuvos kariuomenės kariams dalyvauti politinėje veikloje buvo draudžiama. Jie neturėjo teisės balsuoti renkant seimą arba būti renkami į seimą ir kitus valdžios organus. Tuo kariuomenė tariamai buvo lyg ir nušalinta nuo vidaus funkcijos. Bet draudimas lieté tik žemesniuosius karininkus, puskarininkius ir eilinius kareivius. Vadovybei jis negaliojo, nes ją skyrė vyriausybė, kuri rėmėsi patikimais generolais ir aukštesniaisiais karininkais. Patys priklausydami buržuazinei tarnautojų viršūnei, jie sąžiningai palaikė valdančiosios klasės politiką ir vykdė jos nurodymus. Kariuomenės aukštesnieji karininkai bei generolai dažnai aktyviai reikšdavosi politinėje veikloje, buvo skiriami ministrais.

Vykdyti išorinę funkciją buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenė praktiškai nebuvo parengta. Jos pajėgumas atlikti šią funkciją priklausė nuo daugelio veiksnių: pirmiausia nuo moralinio ir politinio parengimo ginti savo valstybę, ginkluotės, organizacijos, dislokacijos, karinio parengimo ir mobilizacinių išteklių.

Buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenės pagrindą Tarybų valdžios atkūrimo išvakarėse sudarė pėstininkai — 3 divizijos (iš viso 9 pulkai). Jos buvo dislokuotos:

1-osios pėstininkų divizijos štabas tuo metu buvo įsikūręs Vilniuje, 1-asis pėstininkų pulkas — Ukmergėje, 3-asis — Kėdainiuose, Raseiniuose ir Seredžiuje, 4-asis pėstininkų pulkas — Panevėžyje ir Kupiškyje.

2-osios pėstininkų divizijos štabas buvo Kaune (Sančiuose). Divizijai priklausęs 2-asis pėstininkų pulkas įsikūręs Kaune (Sančiuose) ir Jonavoje, 5-asis — Kaune (Aukštojoje Panemunėje) ir Prienuose, 9-asis pėstininkų pulkas — Marijampolėje (dabar Kapsukas) ir Vilkaviškyje.

3-osios pėstininkų divizijos štabas buvo Šiauliuose. Divizijai priklausęs 6-asis pėstininkų pulkas dislokuotas Plungėje ir Telšiuose, 7-asis — Tauragėje ir Žemaičių Naumiestyje, 8-asis pėstininkų pulkas — Šiauliuose ir Varniuose.

Be pėstininkų, kariuomenėje buvo 3 kavalerijos pulkai: 1-asis husarų pulkas stovėjo Kaune, 2-asis ulonų pulkas — Tauragėje, 3-asis dragūnų pulkas — Vilniuje. Artileriją sudarė 4 pulkai. Jie turėjo apie 120 pabūklų (du trečdaliai — 75 mm patrankos ir trečdalis — 105 mm haubicos). Artilerijos traukiamoji jėga — arkliai. Dar buvo priešlėktuvinės artilerijos rinktinė, ginkluota 12-ka 85 mm zenitinių patrankų.

Aviacija turėjo maždaug 100 lėktuvų, daugiausia — žvalgybos, ir apie 30 naikintuvų. Bombonešių nebuvo.

Karo technikos dalis sudarė: pionierių batalionas, geležinkelininkų rinktinė, ryšių batalionas, autotransporto rinktinė, šarvuotųjų rinktinė (36 lengvieji tankai, ginkluoti kulkosvaidžiais, ir 10 šarvuotų automobilių).

Iš viso kariuomenėje buvo apie 25 tūkst. žmonių, iš jų 1100 karininkų ir 1200 liktinių puskarininkų. Ji ginkluota šautuvais, karabinais, lengvaisiais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais. Iš pradžių neturėjo priešlėktuvinės gynybos ginklų, tankų ir prieštankinių ginklų. 1935 m. nupirka

150 Sveicarijos firmos „Orlikon“ 20 mm kalibro pabūklų, kurie galėjo šaudyti į lėktuvus ir tankus. Bet, matyt, ne be fašistinės Vokietijos įtakos, nei priešlėktuvinių, nei prieštankinių šaudmenų jiems negauta. Turėti skeveldriniai sviediniai tiko vien kovai su priešo pėstininkais. Artilerijos 75 mm patrankos nebuvo aprūpintos prieštankiniais sviediniais ir prieš tankus buvo bajėgės. Aviacijoje nebuvo bombonešių, o naikintuvai pasenusios konstrukcijos. Pėstininkų ir artilerijos dalys neturėjo autotransporto, todėl kariuomenė nepakankamai manevringa. Pagrindinių smogiamųjų kariuomenės jėgų — pėstininkų dalių, kurios buvo išmėtytos po visą Lietuvą, dėl menko manevringumo nebuvo įmanoma skubiai sutelkti reikiama kryptimi.

Karinio rengimo pagrindas buvo rikiuotė. Šie mokymai sudarė didesnę karinio rengimo užsiėmimų dalį. Kareivinių aikštėse kareiviai valandomis mokėsi tankinės, o lauko pratimuose — manevrinės rikiuotės. Žeminės aprangos kariuomenė neturėjo, todėl, esant 15 °C šalčio, užsiėmimai vyko kareivinėse.

Mobilizacinės atsargos buvo labai ribotos. Ginklų, šaudmenų ir karinės technikos gamyklų nebuvo — juos pirkto užsienyje, dažniausiai pasenusios konstrukcijos arba net buvo išlikusių nuo Pirmojo pasaulinio karo.

Pagal to meto karo mokslo reikalavimus buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenė nebuvo parengta stoti į kovą su gerai ginkluotu priešu. Tai tik gerai fiziškai išmankštinta paradinė kariuomenė.

Moralinio parengimo ginti savo valstybę pagrindas buvo šovinistinių nuotaikų skiepijimas kareiviams ir besąlygiškas viršininko karininko įsakymų vykdymas. Specialaus politinio rengimo nevesta. Kas Lietuvos priešas, kariams oficialiai nebuvo aiškinama, nors 1939 m. spalio 10 d. pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis su Tarybų Sąjunga aiškiai rodė, kas yra Lietuvos priešas ir kas draugas. Atvirkiščiai, aktyvi profašistinė propaganda atvirai skelbė, kad Lietuvos priešas yra ne fašistinė Vokietija, o Tarybų Sąjunga. Auklėjamąją kariuomenės funkciją vykdė karininkai, liktiniai puskarininkiai, karo kapelionai, įvairių valstybinių švenčių ceremonialai ir buržuazinė, nacionalistinė spauda. Karininkas buvo vienvaldis savo pavaldinių viršininkas. Už įsakymo nevykdymą grėšė bausmė. Kariuomenės drausmės statusas nenumatė pavaldinio orumą žeminančių bausmių, bet jame buvo fizinė bausmė — stovėjimas „po šautuvu“. Nubaustajam reikėjo su šautuvu prie peties pasitempus, kaip po komandos „ramiai“, išstovėti visą valandą. Bausdami „po šautuvu pilna kautynių apranga“, į kuprinę įdėdavo 32 kg plytų. Jeigu, stovėdamas „po šautuvu“, sujudėsi — bausmė nebus atlikta. Daugelis karininkų, ypač liktiniai puskarininkiai ir viršilos, naudodamiesi nekontroliuojama ir neribota savo valdžija, iškraipydami drausmės statuto nuostatus, sugalvodavo pavaldinių orumą žeminančių bausmių: įžeidinėdavo, poilsio metu skirdavo į niekam nereikalingą darbą, neužskaitydavo stovėjimo „po šautuvu“. Pagrindinis drausmės principas buvo įpratinti pavaldinį bijoti viršininko ir be jokių svarstymų vykdyti jo įsakymą. Žeminti pavaldinius ir skirti jiems vadinamąją lazdos bausmę ypač mėgo žemo intelekto liktiniai puskarininkiai ir viršilos.

Karininkai paprastai iki pietų vadovavo rikiuotės užsiėmimams, ginklų technikos ir šaudymo pamokoms ir manevrinės rikiuotės lauke pratimams. Po pietų juos pakeisdavo liktiniai puskarininkiai ir viršilos. Užsiėmimų politinė bei visuomeninė tematika nebuvo. Apie sąmoningą karių drausmę nekalbėta.

Karo kapelionai per specialias tikybos pamokas aiškino kareiviams tikėjimo dogmas, be to, sekmadieniais laikydavo pamaldas, į kurias išrikiuoti buvo vedami visi kareiviai. Po pamaldų kapelionas sakydavo kupiną religinio fanatizmo pamokslą. Įvairių valstybinių švenčių proga vykdavo iškilmingos pamaldos ir įvairios ceremonijos. Per jas buvo garbinami senovės kunigaikščiai ir buržuazinės valdžios viršūnės, klausoma nacionalistinių kalbų. Kariams skirtoje spaudoje irgi vyravo ta pati dvasia, skleistos buržuazinio nacionalizmo idėjos. Bet kokia pažangi veikla buvo persekiojama, net pritarimas pažangioms idėjoms laikytas antivalstybine, komunistine veikla.

Likvidavus fašistinę diktatūrą, visiškai pasikeitė kariuomenės funkcijos. Reikėjo pertvarkyti Lietuvos kariuomenę. Tai buvo daroma Lietuvos liaudies vyriausybės nustatyta tvarka, priimtais įstatymais.

Kaipgi pasikeitė kariuomenės valstybinės funkcijos? Vidaus funkcija tapo laiduoti darbininkų klasės viešpatavimą Lietuvoje, o išorinė — rengti karius sąžiningai vykdyti 1939 m. spalio 10 d. pasirašytą savitarpio pagalbos sutartį su TSRS. Kiekvienam reikėjo išaiškinti, nuo kokio priešų ruoštis gintis. Ypač pasikeitė auklėjamoji kariuomenės funkcija. Reikėjo ugdyti karius ištikimybės darbo liaudžiai ir neapykantos išnaudotojų klasei dvasia, rengti juos ginti darbininkų valdžią, skiepyti komunistinę ideologiją ir sąmoningą drausmę.

Revoliuciniai kariuomenės pertvarkymai vyko keturiais etapais. Pirmasis prasidėjo 1940 m. birželio 25 d., kai iš vadovaujančių postų buvo pašalinti reakcingai nusiteikę generolai ir pulkininkai, o į jų vietas paskirti pažangūs generolai ir karininkai. Jis truko iki rugpjūčio 30 dienos. Oficialiai buržuazinė kariuomenė Liaudies kariuomene tapo, paskelbus Lietuvos liaudies vyriausybės įstatymą „Dėl Lietuvos kariuomenės pertvarkymo“ 1940 m. liepos 3 dieną.

Antrasis etapas prasidėjo Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos nutarimu 1940 m. rugpjūčio 30 d., Liaudies kariuomenę pertvarkius į Raudonosios Armijos 29-ąją teritorinį šaulių korpusą ir Vilniaus pėstininkų karo mokyklą. Jis truko iki Didžiojo Tėvynės karo pradžios — 1941 m. birželio 22 dienos.

Trečiasis etapas prasidėjo, hitlerinei Vokietijai užpuolus Tarybų Sąjungą, ir truko iki 1941 m. birželio 27 dienos. Tuo metu 29-ojo teritorinio šaulių korpuso ir Vilniaus pėstininkų karo mokyklos kariai, kurie nusprendė kovoti su priešu Raudonosios Armijos gretose, pasitraukė iš Tarybų Lietuvos į Tarybų Sąjungos gilumą.

Ketvirtąjį etapą sudarė su Raudonąja Armija pasitraukusių Tarybų Lietuvos karių rinkimas į formuojamą 16-ąją Lietuviškąją šaulių diviziją. Jis prasidėjo, TSRS gynybos komitetui 1941 m. gruodžio 18 d. priėmus nutarimą formuoti Lietuviškąją diviziją, ir truko iki 1942 m. gegužės 1 d., kai ji buvo baigta sudaryti.

Buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenės pertvarkymas į Liaudies kariuomenę

Sudarius Liaudies vyriausybę, visa valstybės aparato struktūra buvo palikta tokia pat kaip buržuazijai valdant. Todėl ir Lietuvos kariuomenės organizacija liko sena, bet jau 1940 m. birželio 25 d. iš vadovaujančių postų buvo pašalinti kai kurie generolai ir nemaža reakcinių aukštųjų karininkų — iš viso apie 50 žmonių. Dauguma jų buvo pabėgę į užsienį arba slapstėsi Lietuvoje. Tuo metu ypač daug nuveikė divizijos generolas Vincas Vitkauskas, tada buvęs Liaudies vyriausybės Krašto apsaugos ministras ir kariuomenės vadas. Turintis didelį kariuomenės autoritetą, pažįstantis Lietuvos kariuomenės pažangiuosius karininkus, jis padėjo Liaudies vyriausybei parinkti į kariuomenės vadovaujančius postus pažangius vadus: generolus V. Karvelį ir A. Čepą, pulkininkus A. Surkų, A. Urbšą, V. Kiršina, K. Gudelį, B. Gertų, V. Motieką ir kitus. 1940 m. liepos 3 d. Liaudies vyriausybė, kaip jau minėta, priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos kariuomenės pertvarkymo“. Lietuvos kariuomenė pavadinta Liaudies kariuomene. 1940 m. liepos 6 d. krašto apsaugos ministras gen. V. Vitkauskas kartu su naujai paskirtu Liaudies kariuomenės politiniu vadovu A. Petrausku išleido įsakymą dėl Liaudies kariuomenės politinių organų sukūrimo. Buvo įsteigta Lietuvos liaudies kariuomenės politinė valdyba. Ją sudarė du skyriai: agitacijos, propagandos ir spaudos ir antrasis — organizacinio ir partinio darbo. Paskirti kariuomenės štabo, divizijų, karo aviacijos, karo technikos, pulkų, atskirų dalių, visų karinių įstaigų bei įmonių, kuopų, baterijų, eskadronų bei kitų dalinių politiniai vadovai. Išleisti politinių vadovų veiklos nuostatai, nurodyti uždaviniai: ugdyti karių ištikimybę liaudžiai, neapykantą jos priešams, ryžtą ginti darbo žmonių demokratiją ir kovoti su reakcingais išnaudotojų klasių atstovais, norinčiais pavergti Lietuvos liaudį; ugdyti draugiškus karių jausmus Lietuvos liaudies išvadotojai — Tarybų Sąjungai; stiprinti politinį kariuomenės budrumą, mokyti karius skirti draugus nuo priešų, saugoti ją nuo liaudies išdavikų, šalinti nedraugiškus ir reakcingus elementus; sukurti sąmoningą karinę drausmę, stiprinančią kariuomenės pasirengimą ginti laisvos liaudies interesus, panaikinti joje reakcionierių įvestą „kumščio režimą“ ir jį įteisinančius įstatymus bei metodus, kurie nuodija kario sąmoningumą ir kuriais buvo siekiama atskirti jį nuo savo liaudies; organizuoti politinį ir kultūrinį auklėjimą ir aiškinti kariams Liaudies kariuomenės uždavinius; aiškinti kariams Liaudies vyriausybės ir darbo žmonių visuomeninių ir politinių organizacijų tikslus bei uždavinius, skatinti aktyviai dalyvauti krašto politiniame gyvenime; visokeriopa ugdyti kareivių ir vadų savarankiškumą ir iniciatyvą, gambiausius ir liaudžiai ištikimus kareivius ir vadus kelti į aukštesnius postus.

1940 m. liepos 22 d. Liaudies kariuomenės vadu buvo paskirtas Raudonosios Armijos veteranas F. Baltušis-Zemaitis; jam suteiktas brigados generolo laipsnis. Vyriausiuoju politiniu vadovu tapo pulko pulko komisaras J. Macijauskas. A. Petrauskas dėl sveikatos iš tų pareigų atleistas.

1940 m. liepos 15 d. visi kariai dalyvavo Liaudies seimo rinkimuose. Išrinkti 3 Liaudies kariuomenės atstovai: V. Vitkauskas, V. Bieliauskas ir V. Ditkevičius.

1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos septintojoje sesijoje Lietuvą priėmus į Tarybų Sąjungą, Lietuvos delegaciją, kuriai priklausė ir gen. V. Vitkauskas, Kremliuje priėmė J. Stalinas. Jis domėjosi Lietuvos kariuomenės sudėtimi ir ginkluote. Gen. V. Vitkauskas viską išdėstė. J. Stalinas pažymėjo menką Lietuvos liaudies kariuomenės apginklavimą ir pasiūlė performuoti ją į Raudonosios Armijos teritorinį korpusą, sudarytą iš dviejų divizijų. TSRS gynybos komisaras maršalas S. Timošenka dar kartą (rugpjūčio 10 d.) išskvietė gen. V. Vitkauską ir su juo smulkiai aptarė, kaip Lietuvos liaudies kariuomenė bus performuota ir įjungta į Raudonąją Armiją.

1940 m. rugpjūčio 20 d. Lietuvos liaudies kariuomenės vadovaujantys karininkai, politiniai vadovai ir pulkų atstovai susitiko su J. Paleckiu ir gen. V. Vitkausku. Gen. V. Vitkauskas pranešė, kad Lietuvos liaudies kariuomenės kariai — visi karininkai, liktiniai puskarininkiai ir viršilos — bus priimti į Raudonosios Armijos gretas, o kariuomenė performuota į 29-ąją teritorinį šaulių korpusą.

1940 m. rugpjūčio 30 d. Lietuvos TSR liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą: pertvarkyti Lietuvos liaudies kariuomenę į Raudonosios Armijos šaulių teritorinį korpusą ir įjungti jį į Pabaltijo ypatingąją karo apygardą; reorganizuoti Lietuvos liaudies kariuomenės karo mokyklas į Raudonosios Armijos pėstininkų karo mokyklą; Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos naujokų registracijai ir privalomos karo tarnybos dalykams spręsti perorganizuoti vietinio karinio valdymo organus į karo komisariatų ir perduoti juos Pabaltijo ypatingosios karo apygardos žinion; palikti šaulių korpuse Lietuvos liaudies kariuomenės uniformą, įvedus Raudonosios Armijos vadovybės laipsnių ženklus; per du mėnesius praveisti korpuso ir karo mokyklos karių priesaiką pagal TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1939 m. sausio 3 d. įsaką; visą apginklavimą ir turtą, trobesius, pastatus ir kt., taip pat Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos buvusios Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos liaudies kariuomenės bylas bei archyvus kartu su aptarnaujančiomis įstaigomis perduoti Pabaltijo ypatingajai karo apygardai (Tiesa, 1940.VII.3).

Buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenė į Liaudies kariuomenę buvo pertvarkyta per du su puse mėnesio (nuo birželio 15 d. iki rugpjūčio 30 d.), o iš tikrųjų dar greičiau — per du mėnesius (nuo liepos 6 d.). Tą trumpą, bet ryškų revoliucinį laikotarpį reikia skirstyti į du etapus: pirmąjį — nuo birželio 15 d. iki liepos 6 d., t. y., kol dar nebuvo paskirti politiniai vadovai, antrąjį — nuo liepos 6 d., kada į kariuomenės junginius, dalis ir dalinius buvo paskirti ir juose pradėjo veikti politiniai vadovai. Pirmajame etape karininkai ir liktiniai puskarininkiai, ypač nusiutekę nacionalistiškai ir prošoviniškai, fašistiškai, lyg ir sutriko. Tarp jų vyko smarkios diskusijos, su kuo lietuvių tauta turi eiti: su Tarybų Sąjunga ar su „Vakarų kultūros nešėja“ fašistine Vokietija (taip tada fašistuojantys karininkai ją vadino).

Tarp karininkų ir puskarininkų buvo daug žmonių, kurie buržuazijos valdymo laikais matė ir juto socialinę nelygybę Lietuvoje, vienaip ar kitaip nepriėmė oficialios buržuazinio nacionalizmo ideologijos. Juos, kaip ir daugelį to meto inteligentų, veikė Didžiojo Spalio atgarsiai, pažangūs kūrybinės inteligentijos ieškojimai ir liaudies nusivylimas reakcinga buržuazijos valdomos Lietuvos viršūnių politika. Negalima nepaminti P. Cvirkos, S. Nėries, A. Venclovos, T. Tilvyčio, J. Šimkaus ir kitų pažangiųjų lietuvių rašytojų kūrybos poveikio. Ji neleido daugeliui karininkų bei puskarininkų, ypač kilusių iš darbininkų, valstiečių ir smulkių valdininkų, atitrūkti nuo liaudies, atkreipė dėmesį į socialines problemas.

Nors, kaip anksčiau minėta, marksistinė-lenininė ideologija buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenės karininkams ir puskarininkiams buvo neprieinama ir mažai pažįstama iš dalies dėl drausminių apribojimų, iš dalies dėl plačios antikomunistinės propagandos iškraipyto jos supratimo, vis dėlto Lietuvos Komunistų partijos pasėta ideologinė-politinė sėkla išleido daigus ir kariuomenės eilėse. Todėl, kai Lietuvoje liaudis paėmė valdžią, daugelio karininkų ir puskarininkų širdyse jau buvo subrendęs nepritarimas buržuazinei nacionalistinei ideologijai. Jie stengėsi suvokti naujos santvarkos esmę ir jos ideologiją. Apie tai, žinoma, dabar lengva kalbėti ir rašyti, bet tada tai buvo labai sunkus, kupinas abejonių, vidinių prieštaravimų ir kovos su įprasta tvarka ir autoritetais laikotarpis.

Ypač didelių vidinių prieštaravimų ir kovos su įprasta tvarka laikotarpis karininkams ir puskarininkiams prasidėjo antruoju revoliucinių pertvarkymų Lietuvos kariuomenėje periodu (nuo liepos 6 d.), į dalis ir dalinius atvykus politiniams vadovams. Karininkams ir puskarininkiams, iki tol savo dalyse ir daliniuose buvusiems vienvaldžiais ir visagaliais viršininkais, valdžia reikėjo dalytis su politiniais vadovais. Visus įsakymus ir nurodymus jie turėjo derinti su politiniu vadovu, vykdyti jo reikalavimus ir klausyti patarimų, pavaldiniams pradėti aiškinti politines problemas (o tų aiškinimų klausėsi ir politinis vadovas). Visa tai iš pagrindų keitė karininko ir puskarininkio, kaip viršininko, santykius su pavaldiniais, žeidė jo savimeilę ir buvo laikoma karininko autoriteto žeminimu. Politiniais vadovais į kariuomenę atėjo komunistai, būvę pagrindiniai, dažniausiai netarnavę kariuomenėje arba tarnavę eiliniai, todėl be karinio išsilavinimo. Buvo iškelti pagrindiniai komunistai: J. Pajaujis, broliai A. ir E. Matulioniai, B. Grakauskas, G. Sipavičius, V. Nešukaitis, P. Kanišauskas, J. Kleiva, V. Krestjanovas, V. Bieliauskas, V. Ditkevičius, P. Kareckas ir daugelis kitų. Tai žmonės, visiškai atsidavę kovai už Komunistų partijos idealus, bet neparengti auklėjamajam darbui kariuomenėje, kur dar stipriai reikėsi buržuazinio nacionalizmo ir antikomunizmo dvasia. Jie labai gerai suprato Lietuvos Komunistų partijos politiką, siekusią sulaužyti seną buržuazinės kariuomenės valdymo ir auklėjimo sistemą, uždrausti skleisti tarp karių fašistines idėjas, o svarbiausia — neleisti fašistuojantiems karininkams įtraukti savo pavaldinių į suaktyvėjusią klasių kovą ir galimus antiliaudinius, kontrrevoliucinius incidentus. Kad antiliaudiniai incidentai galimi, rodė toks faktas: naktį iš birželio 15-osios į 16-ąją 9-ojo pėstininkų pulko (Mari-

jampoleje) vadovybė bandė nuvesti jį į Vokietiją, bet, operatyviai įsikišus kariuomenės štabui ir asmeniškai gen. V. Karveliui, pulkas kelyje buvo sustabdytas ir grąžintas į kareivines. Senos sistemos laužymo politiką politiniai vadovai energingai vykdė.

Taigi prasidėjęs kariuomenės valdymo ir auklėjimo sistemos laužymas daugeliui karininkų buvo sunkių išgyvenimų laikotarpis. Pažangių pažiūrų karininkai ir puskarininkiai greitai suprato visų tų pertvarkymų esmę, rado bendrą kalbą su politiniais vadovais ir įsijungė į Liaudies kariuomenės politinį gyvenimą. Bet dauguma karininkų buvo sutrikę, abejojo, stebėjo, kaip elgsis vyresnieji karininkai ir generolai, ir sekė jų pavyzdžiu. Generolų V. Vitkausko, V. Karvelio, A. Čepo, pulkininkų A. Urbšo, V. Motiekos, V. Kiršino ir daugelio kitų kariuomenėje žinomų ir turinčių autoritetą asmenų pavyzdys darė didelį poveikį, padėjo, ypač jaunesniems karininkams bei puskarininkiams, politiškai apsispręsti.

Daugelio svyruojančių jaunesniųjų karininkų ir puskarininkų politinį apsisprendimą eiti su liaudimi, be abejo, būtų greitai lėmęs individualus politinis darbas, tačiau jis, deja, beveik nebuvo dirbamas. Politinių vadovų ir karininkų santykiuose stipriai jautėsi klasinis svetimumas ir šalta tarnybinio bendradarbiavimo atmosfera. Visa tai labai trukdė karininkams ir puskarininkiams politiškai persiorientuoti. Atvirų, nuoširdžių pokalbių politinėmis temomis tarp politinių vadovų ir karininkų beveik nebuvo. Aš tai pats jutau. Dirbdamas atsakingame poste, neturėjau nė vieno nors trumpo pokalbio su to štabo politiniu vadovu. Niekas nė nepaklausė, kaip man sekasi. Politiniai vadovai dirbo tik su kareiviais, aiškindami jiems tuo metu gausius Liaudies vyriausybės nutarimus, visuomeninės ir valstybinės santvarkos demokratizavimo priemones.

Liaudies kariuomenės pertvarkymas į 29-ąją teritorinį šaulių korpusą

Sis pertvarkymas praktiškai vyko nuo 1940 m. rugpjūčio 30 d. iki 1941 m. birželio 22 d., t. y. iki Didžiojo Tėvynės karo pradžios. Korpusą sudarė 179-oji ir 184-oji šaulių divizijos ir korpuso dalys: 615-asis artilerijos pulkas, pionierių ir ryšių batalionai, priešlėktuvinės artilerijos divizionas, aviacijos eskadrilė ir 26-asis kavalerijos pulkas.

179-ajai šaulių divizijai priklausė 215-asis, 234-asis ir 259-asis šaulių pulkai, 618-asis lengvosios artilerijos pulkas, 619-asis haubicų artilerijos pulkas, ryšių ir pionierių batalionai, priešlėktuvinės artilerijos divizionas, prieštankinės artilerijos divizionas ir žvalgų batalionas.

184-ąją šaulių diviziją sudarė 262-asis, 294-asis, 297-asis šaulių pulkai, 616-asis lengvosios artilerijos pulkas, 617-asis haubicų artilerijos pulkas ir kiti daliniai, kaip ir 179-ojoje šaulių divizijoje.

Vilniuje įsikūrė Pėstininkų karo mokykla, korpuso ir abiejų šaulių divizijų štabai, 234-asis, 259-asis, 294-asis ir 297-asis šaulių pulkai, 615-asis artilerijos pulkas, Trakuose — 262-asis šaulių pulkas, Pabradėje — 616-asis artilerijos pulkas, Lentvaryje — 617-asis haubicų artilerijos pulkas, Švenčionėliuose — 619-asis haubicų artilerijos pulkas; kitos dalys — Kaune, Rokiškyje, Obeliuose, Kupiškyje, Ukmergėje ir kt.

Tai buvo labai sudėtingas laikotarpis Raudonosios Armijos kariams, neseniai tarnavusiems buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenėje. Visos naujai formuojamos korpuso dalys kėlėsi į kitas dislokacijos vietas. Be begalės įsikurdinimo rūpesčių, karininkai turėjo daug asmeniškų moralinių išgyvenimų. Reikėjo išstudijuoti Raudonosios Armijos karinius statusus, jų reikalavimus, perprasti karių drausmės, auklėjimo ir mokymo sistemą, taip pat ginklus, išmokti juos naudoti kautynėse, įvaldyti Raudonosios Armijos taktiką.

Iš Raudonosios Armijos į korpusą atvyko nauji politiniai vadovai — komisarai. Jie buvo geri karo dalykų žinovai, patyrę karių auklėtojai. Bet dauguma nemokėjo lietuvių kalbos arba labai silpnai ją mokėjo. Tai labai trukdė bendrauti su kariais lietuviais, kurių dauguma nemokėjo rusiškai. Komisarams reikėjo nuveikti didelį auklėjamąjį darbą, likviduoti buvusių buržuazinės kariuomenės karininkų, seržantų ir eilinių karių politinį ribotumą, išgyvendinti iš jų sąmonės buržuazinio nacionalizmo nuotaikas, rengti juos tikrais Raudonosios Armijos kariais interacionalistais.

Korpuso dalys gavo naujus Raudonosios Armijos ginklus ir karinę techniką, bet kaip reikiant jais naudotis neišmoko iki karo pradžios. 1941 m. pavasarį dalis vyresniųjų karininkų, anksčiau tarnavusių Lietuvos kariuomenėje, buvo komandiruoti į Maskvą mokyti. Reakcingiausi karininkai, tarp kurių buvo fašistinės Vokietijos agentų, represuoti. Kaip vėliau paaiškėjo, represijos palietė ir nemaža dorų, niekuo nenusikaltusių karininkų ir puskarininkų.

1941 m. pavasarį 179-oji šaulių divizija išvyko į vasaros stovyklą Pabradės poligone, 184-oji šaulių divizija, korpuso štabas ir korpuso dalys — į vasaros stovyklą Varėnos poligone, o Vilniaus pėstininkų karo mokykla — į Švenčionėlių poligoną. Čia iki karo pradžios jos susipažino su naujais, tarybiniais ginklais ir Raudonosios Armijos taktika.

29-ojo teritorinio šaulių korpuso ir Vilniaus pėstininkų karo mokyklos revoliucinis susiskaldymas Didžiojo Tėvynės karo pradžioje ir tolesnis likimas

Tai truko kelias dienas — nuo 1941 m. birželio 22 iki 27 dienos. 29-ojo teritorinio šaulių korpuso divizijos ir dalys iki pat karo pradžios dar nebuvo kaip reikiant aprūpintos Raudonosios Armijos ginklais ir karo technika. Pvz., 184-osios šaulių divizijos artilerija dar neturėjo mechanizuotos traukos priemonių — traktorių. Be to, korpuso divizijos ir pulkai buvo išblaškyti dviejuose poligonuose: Varėnoje ir Pabradoje. Jie neturėjo kautynėms reikalingų šaudmenų atsargų, kurios buvo likusios sandėliuose nuolatinės dislokacijos vietose. Korpuso ir divizijų aukštesniesiems vadams lietuviams prieš pat karą išvykus į Maskvą mokyti, o dalį karininkų represavus, naujai atvykę vadai dar nebuvo susipažinę su savo dalimis. Tarybų Lietuvoje tuo metu prasidėjo klasių kova, aktyviai veikė fašistų agentūra, ir tai negalėjo neatsiliepti politiniam ir moraliniam korpuso karių lygiui.

Po netikėto veržlaus fašistinės Vokietijos armijos puolimo 184-oji šaulių divizija ir korpuso dalys, stovėjusios Varėnos poligone, nespėjo pasitraukti, ir Valkininkų rajone priešas jas apsupo. Po trumpų kautynių dalis karių žuvo, kiti pateko į nelaisvę. Iš apsupimo pavyko prasiveržti tik korpuso ir 184-osios šaulių divizijos štabams, 184-osios šaulių divizijos prieštankiniam divizionui ir nedidelėms karių grupėms.

Organizuočiau pasitraukė 179-oji šaulių divizija, stovėjusi Pabradės poligone, ir Vilniaus pėstininkų karo mokykla. Kaudamiesi besitraukdami dalis karių pateko į nelaisvę, nemaža žuvo, kai kurie dezertyravo. Priešui staigiai puolant ir greitai veržiantis į priekį, kiekvienas buvęs buržuazijos valdomos Lietuvos kariuomenės karininkas ir puskarininkis privalėjo nedelsdamas apsispręsti, su kuo eiti. Tai buvo egzaminas, visiškai atsijojęs svyruojančius, abejojančius, aiškiai arba slapta fašistuojančius. Taip pirmomis karo dienomis įvyko 29-ojo teritorinio šaulių korpuso ir Vilniaus pėstininkų karo mokyklos karių revoliucinis susiskaldymas: dalis kaudamiesi pasitraukė kartu su kitais Raudonosios Armijos daliniais, kiti dezertyravo, pateko į nelaisvę arba žuvo.

Į Tarybų Sąjungos gilumą pasitraukė apie 3000 buvusio 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių ir apie 400 Vilniaus pėstininkų karo mokyklos kursantų bei karininkų. Buvę 29-ojo korpuso kariai vėliau buvo išsklaidyti po įvairias Raudonosios Armijos dalis, o Vilniaus pėstininkų karo mokyklos kursantai išvesti iš kautynių ir nusiųsti į Kemerovo sritį, Novokuznecką toliau mokytis. 1941 m. gruodžio 18 d. TSRS Gynybos komiteto nutarimu pasitraukę 29-ojo teritorinio šaulių korpuso ir Vilniaus pėstininkų karo mokyklos kariai buvo sutelkti į 16-ąją Lietuviškąją šaulių diviziją ir sudarė jos branduolį.

Pranas Petronis
dimisijos artilerijos generolas majoras